

MOGELIJKHEDEN EN GRENZEN VAN EEN TERRITORIALE “MACHT”.

PRAKTISCH-THEOLOGISCHE REFLECTIES OVER DE PAROCHIE

Thomas Knieps-Port le Roi
Annemie Dillen

INLEIDING

Dat de parochie “in beweging” is, zoals in enkele recente publicaties wordt gesteld,¹ zal bij sommigen als een eufemisme overkomen. Godsdienstsociologen hebben het al een geruime tijd over het ineensinken van de “parochiale beschaving” waarmee de kerk tot in de jaren 60 via sociale en ideologische controlemechanismen de katholieken rond de kerktoren verzamelde.² Het begrip “parochie” wordt in de schaarse theologische reflecties over dit thema meestal vermeden. De term “plaatselijke geloofsgemeenschappen” krijgt de voorkeur. Met het adjectief “klein” erbij verwijzen heel wat auteurs naar een alternatief voor de klassieke parochiale structuur.³ Het creëren van grotere pastorale eenheden waaraan de meeste bisdommen in Vlaanderen en de omringende landen begonnen zijn, pogen de toekomstmogelijkheden voor de parochie te verbeteren. Zo is dit noodzakelijk en zinvol wanneer anders de omvattende pastorale zorg van de plaatselijke kerkgemeenschap niet verzekerd kan worden. Anderzijds is dit ook niet zonder risico’s. Onder andere een groep Duitse theologen wijst in hun memorandum over de crisis van de katholieke kerk uit 2011 op het gevaar dat de nieuwe “XXL-” of “megaparochies” tot een vervlakking van het gemeenschapsleven leiden “waarin nabijheid en erbij horen nauwelijks meer ervaren kunnen worden”.⁴ Is het einde van de parochie dan in zicht?

Onder het thema “Praktisch-ecclesiologische reflecties over de parochie” boog het expertisenetwerk Kerkopbouw, een initiatief van het Academisch Centrum voor Praktische Theologie in samenwerking met CCV-Partner in Christelijk Vormingswerk, zich over de toekomstuitzichten van de parochie.⁵ Verantwoordelijken in het beleid en het vormingswerk, pastores en parochieassistenten en theologen van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen aan de KU Leuven dachten in een tweejarig traject na over de theologische betekenis en de praktische leefbaarheid van de parochie. De volgende reflecties geven enkele centrale lijnen uit dit overleg weer. We maken een balans van de parochie op waarbij sterke en zwakke punten evenals mogelijke bedreigingen en kansen geanalyseerd en aan elkaar gerelateerd zullen worden.

DE PAROCHIE IN HISTORISCHE, SOCIOLOGISCHE EN THEOLOGISCHE CONTEXT

Dat de parochie vandaag kennelijk op haar grenzen stuit, heeft vooral te maken met haar heel eigen logica en het organisatieprincipe dat daaruit voortkomt. Deze logica kan men best omschrijven als “institutioneel-hiërarchische logica” en het organisatieprincipe dat daarmee gepaard gaat als “territorialiteitsbeginsel”. De parochie is natuurlijk niet zomaar een

organisatie. Ze is in de eerste plaats een gemeenschap van christengelovigen die zich in hun geloof verbonden weten en dit geloof ter plaatse willen uitdrukken, vieren en doorgeven. Het gaat evenwel over een zeer specifieke vorm van christelijke gemeenschap. Ze komt, om te beginnen, niet tot stand door de spontane vereniging van een groep christenen maar wordt opgericht door de kerkelijke autoriteit. De parochie wordt vervolgens onder de bestuurlijke bevoegdheid van de pastoor geplaatst aan wie als vertegenwoordiger van de kerkelijke autoriteit de pastorale eindverantwoordelijk toekomt. Dat is voldoende om van “het instituut parochie” te spreken dat als “hiërarchische gemeenschap” is georganiseerd. Het institutionele aspect wordt ten slotte nog versterkt door de manier waardoor het toebehoren tot de parochiale gemeenschap doorgaans wordt geregeld. Het is immers niet de gemeenschap zelf die bepaalt wie er deel van uitmaakt. Door aan de parochiegemeenschap een bepaald, geografisch afgebakend territorium toe te wijzen, wordt iedere gedoopte christen die om welke redenen dan ook zich op deze plaats komt vestigen automatisch tot de parochie gerekend. Volgens dit territorialiteitsbeginsel wordt ook het nieuwe lid niet gevraagd of hij of zij tot deze plaatselijke gemeenschap wil behoren: *Quisquis est in paroecia, est etiam de paroecia* (eenieder die in de parochie is, is ook van de parochie).⁶

Het spreekt voor zich dat in een tijd waarin het vertrouwen in instellingen in het algemeen sterk is afgenomen, het institutionele karakter van de parochie ook bij katholieken onder druk komt te staan. Maar vooraleer we daar verder op ingaan, is het nuttig om even een kijk in de geschiedenis te nemen.⁷ In de eerste drie eeuwen van het christendom waren het vooral kleine gemeenschappen van christenen die als minderheid in een niet- en vaak antichristelijke omgeving overwegend in steden samenkwam. Onder de *paroikia*, letterlijk het “verblijf in den vreemde”, verstond men in die tijd veeleer een spirituele en relationele ontmoetingsplaats – “een tijd om te blijven, een plaats om te leven en een levende gemeenschap”.⁸ Het is pas met de “legalisering” van het christendom en de intocht van de massa’s in de kerk in de vierde eeuw dat de parochie de centrale organisatievorm van de christelijke kerk wordt en haar institutionele nut bewijst. Van de kleine stedelijke gemeenschappen onder leiding van de bisschop verschuift het zwaartepunt van de kerk naar de parochies op het platteland waarvan men de leiding toevertrouwt aan presbyters die onder het gezag van de bisschop staan. Vanaf nu zullen de parochies de “opdracht tot gemeenschapsvorming voor hun rekening nemen: in een dorp of een wijk gaan zij gestalte geven aan de gelovige instemming van de christenen die het evangelie aannemen en de sacramenten vieren.”⁹ Het territoriale principe is geboren en zal zich in de volgende eeuwen geleidelijk aan overal doorzetten. Een hoogtepunt bereikt deze ontwikkeling met het concilie van Trente (1545-1563) dat aan de parochie een dubbele, morele en sociale bestuursmacht verleent en daarmee aan de grondslag ligt van de moderne parochie. Door aan de pastoor een onbeperkte machtspositie toe te kennen wordt de parochie enerzijds het instrument bij uitstek waardoor het leven van de katholieke gelovigen gecontroleerd en gestuurd kan worden. Anderzijds komt ook de gehele lokale gemeenschap onder de sociale controle van de parochie. Als gevolg van de “territoriale verkaveling” waardoor een bodembedekkende parochiale structuur wordt opgericht valt het territorium samen met de parochie. De parochiekerk wordt op die manier niet enkel de plaats waar het katholieke leven naar binnen toe (*ad intra*) zich ontplooit maar tevens het platform naar

buiten toe (*ad extra*) van waaruit het christelijk volk verzameld en in de ware godsdienst geïnitieerd kan worden.¹⁰

Ofschoon de territoriale invulling van de parochie een lange traditie heeft, betekent dit niet dat ze constitutief is voor de plaatselijke christelijke gemeenschap. Dit hebben het Tweede Vaticaanse Concilie en vooral het nieuwe Kerkelijke Wetboek van 1983 duidelijk gemaakt. De Codex van 1917 behandelde de parochie enkel onder het aspect van de onderverdeling van elk bisdom in “onderscheiden delen” en regelde het statuut van de parochie vanuit het pastoraalambt.¹¹ Het nieuwe wetboek van 1983 heeft het evenwel over de oprichting van de parochie binnen een bisdom en de herderstaak die de pastoor daarin dient te vervullen, maar definieert de parochie in de eerste plaats als een “bepaalde gemeenschap van christengelovigen”.¹² Het communautaire element wordt hier dus duidelijk opgewaardeerd en naast de institutionele betekenis van de parochie geplaatst – een trend die helemaal in de lijn ligt van de conciliaire en post-conciliaire ecclesiologie. De vraag is hierbij echter of deze verruiming van het perspectief volstaat om de parochie nieuw leven in te blazen vermits in de huidige maatschappelijke context en mentaliteit het communautaire en het institutionele bijna haaks op elkaar zijn komen te staan.

Het haast onverzoenbare verschil tussen beide benaderingen wordt bijzonder duidelijk wanneer we de wijze van toebehoren nogmaals van naderbij bekijken. Zoals reeds aangetoond, impliceert het territoriale model een objectief toebehoren waarvoor mensen zelf niet kiezen maar dat ze eerder passief ondergaan. Vanuit juridisch-institutioneel perspectief zijn parochianen alle gedoopte katholieken die op het gebied van de parochie hun woonplaats hebben. Daar tegenover staat de opvatting dat mensen zich bij een gemeenschap aansluiten op vrijwillige basis. Men moet dus zelf kunnen en willen beslissen of ze de plaatselijke christelijke gemeenschap al dan niet verfoegen en of en wanneer ze deze terug wensen te verlaten. Toebehoren tot een gemeenschap veronderstelt in dit geval een subjectieve keuze. In tegenstelling tot het klassieke institutioneel-territoriale gemeenschapsmodel hebben we hier te maken met een “associatief” model van gemeenschap dat vandaag ongetwijfeld de voorkeur van de meeste mensen wegdraagt en ook reeds binnen de kerk zijn sporen achterlaat. Zo wijst godsdienstsociologisch onderzoek uit dat de gelovige mens vandaag niet langer meer te typeren is als de trouwe kerkganger die een heel leven lang met de regelmaat van de klok in dezelfde plaatselijke gemeenschap naar de kerk gaat. Religieuze identiteit wordt vandaag alsmaar meer door fluiditeit en plasticiteit gekenmerkt. Dit ligt in de lijn van de laatmoderne samenleving die van mensen vandaag ook steeds meer mobiliteit en flexibiliteit vraagt. Het sluit ook aan bij het verlangen van mensen naar subjectieve toe-eigening van het geloof. De hedendaagse gelovige is, zoals de Frans sociologe Danielle Hervieu-Leger het uitdrukt, vaak niet langer een *pratiquant régulier* (regelmatige praktiserende) maar een *pèlerin* (pelgrim) voor wie de klassieke parochie niet meer de geschikte plaats biedt voor zijn of haar religieuze beleving.¹³

Terwijl de individuele gelovige vaak geen gemeenschapsbeleving meer vindt in de bestaande kerkelijke structuren en bijgevolg de kerk de rug toekeert, tonen de in de laatste decennia sterk toegenomen nieuwe religieuze bewegingen en spirituele gemeenschappen aan dat het associatieve gemeenschapsmodel ook binnen de kerk steeds meer plaats veroverd. Door het

kerkelijk recht uitdrukkelijk erkend en aangemoedigd,¹⁴ volgen deze associatieve verenigingen nochtans een andere logica dan die van de parochiale gemeenschap. In tegenstelling tot de parochie ontstaan zij uit de wens van enkele gelovigen om samen te komen om zo een bepaald aspect van het christelijk leven of van hun geloof op een intensieve wijze te beleven.¹⁵ Op die manier komen ze tegemoet aan het verlangen naar kleine, intieme en sterk geëngageerde gemeenschappen van mensen die gelijkgezind zijn of toch gelijkaardige interesses en voorkeuren delen en doen zo de hoop rijzen dat de christelijke gemeenschap een nieuwe elan kan vinden. Terwijl zij dus voor dynamiek en vernieuwing staan, lijkt het traditionele parochiemodel alsmaar meer met de instandhouding van functionele, onpersoonlijke en anonieme structuren geassocieerd te worden.

Het zou een voor de hand liggende conclusie kunnen zijn om op basis van deze sociologische analyse de kaart te trekken van de alternatieve gemeenschappen en resoluut te kiezen voor een gemeenschapsmodel dat inzet op het persoonlijke engagement van individuele gelovigen of bepaalde groeperingen. En toch is hier een waarschuwing aan de orde. Vanuit theologisch oogpunt blijft immers te bedenken dat het geloof nooit uitsluitend stoelt op een persoonlijke keuze maar ook altijd ontvangen wordt vanuit een gelovige gemeenschap die aan het individuele engagement voorafgaat. Dat is feitelijk zo omdat niemand met het Godsgeloof geboren wordt maar daarmee in aanraking komt enkel via andere gelovige mensen, thuis door de ouders, op school en via de kerkgemeenschap. Daarboven geloven katholieken dat God zich in de geschiedenis heeft geopenbaard en dat de verwijzing naar en de toegang tot deze openbaring in Jezus Christus enkel mogelijk is via de ervarings- en traditiegemeenschap van de kerk waarin deze verwijzing ter sprake komt en bestendigd wordt. Alhoewel het individuele geloof en een persoonlijk geloofsengagement onontbeerlijk blijven, gaat de kerk, waarin God via mensen aanwezig is, individuele keuzes vooraf. Deze link met een bestaande, ononderbrokene en continu voortdurende gemeenschap zoals ze in de universele en in de parochiale kerk tot uitdrukking komt, kan door de individuele katholieke gelovige best niet zonder meer genegeerd worden. Er zijn goede redenen om een gemeenschapsmodel dat via institutionele mechanismen toegankelijkheid, objectiviteit en continuïteit vrijwaart, niet voortijdig over boord te gooien. Is de parochie dan toch nog niet aan haar einde toegekomen?

We hebben tot nu toe op basis van historische, sociologische en theologische aspecten de context geschetst van waaruit we de mogelijkheden en grenzen van de parochie verder willen onderzoeken.

PRAKTISCH-THEOLOGISCHE BALANS VAN HET CONCEPT PAROCHIE

De herinnering aan een ecclesiologisch basisbeginsel, met name het belang van de kerkelijke gemeenschap voor het individuele geloof, heeft ons al op het spoor gezet van enkele belangrijke troeven van de parochie, niet enkel op theologisch vlak maar vooral op het vlak van de geleefde geloofspraktijk.

1. Troeven: de parochie – “kerk voor allen en voor alles”

Terwijl onze cultuur trots mag zijn op de graad van individualisering die ze bereikt heeft, worden stilaan ook de nadelen van deze verworvenheid duidelijk, vooral voor diegenen die het niet aankunnen of moe zijn om voortdurend nieuwe individuele keuzes te moeten maken. Op deze achtergrond kan opnieuw het besef groeien dat de instellingen waartegen de moderniteit in de naam van de individuele vrijheid te velde is getrokken, in principe een ontlastende functie hebben: omdat ze aan het individu zijn *voorgegeven*, bevrijden ze hem of haar van de opdracht het wiel telkens weer opnieuw te moeten uitvinden. Hoewel vele mensen vandaag zelf hun leven in handen willen nemen, stellen ze op vlak van religieuze beleving aan pastores ook vaak de vraag: zeg ons maar hoe het zou kunnen. Dit geldt bijvoorbeeld op vlak van rituelen en sacramenten of catechese en geloofsopvoeding. De drang naar vrijheid en creativiteit van de laatmoderne mens gaat paradoxaler wijze ook vaak samen met een vraag naar “ontlasting” in de dwang tot kiezen en zelf moeten creëren. In dat opzicht is de “voorgegevenheid” van een parochie en de structuur van ergens bij te horen op religieus vlak, een troef. We zagen al hoe de institutionele anatomie van de parochie in haar nadeel speelt. Hier wordt nu de achterkant van de medaille zichtbaar: de parochie staat dan voor een vrijplaats waar een vast geraamte voor ontmoetingen, rituelen en praktijken ter beschikking wordt gesteld dat de gelovige niet zelf en niet telkens weer opnieuw hoeft op te richten. Men mag de parochie daarom gerust als dé “traditionele” vorm van de christelijke gemeenschap beschouwen: historisch staat ze voor een eeuwenoude gemeenschapsvorm die ons vooraf is gegaan en overgeleverd is geworden; sociologisch gezien roept ze in herinnering dat menselijke gemeenschap nooit van nul begint en steeds steunt op mogelijkheden die anderen gecreëerd hebben; en vanuit theologisch perspectief roept het gegeven van een parochie de bredere kerkgemeenschap op die verwijst naar het geloof dat de mens zijn of haar heil niet alleen tot stand brengt maar uiteindelijk van God ontvangt.

Een tweede sterke kant van de parochie is haar *toegankelijkheid*. De parochie is – in theorie althans – de plaats bij uitstek waar van de gelovige niet verwacht wordt dat hij of zij specifieke voorwaarden moet vervullen om erbij te behoren of door uitzonderlijke prestaties te bewijzen dat hij of zij er (nog) deel van uitmaakt. Om deel te nemen aan bepaalde bijeenkomsten of vieringen binnen een parochie is gedoopt zijn voldoende, voor heel wat andere is zelfs deze voorwaarde niet nodig. “Allerlei verenigingen en bewegingen ontstaan doordat *sommige* gelovigen zich op *vrijwillige* basis samen *willen* inzetten voor een *bepaald* facet van het kerkelijk zendingswerk. Maar de parochie is er *voor iedereen*”.¹⁶ Ze richt zich ook principieel tot iedereen, zeker in haar diaconale activiteit. Het aanbod blijft doorgaans laagdrempelig. Op die manier maakt de parochie de kerk zichtbaar als een kerk “door allen en voor allen”.

Een verdere troef hangt nauw samen met het vorige punt. Als kerk “door allen en voor allen” is de parochie in se toegankelijk voor iedereen. Het maakt niet uit wie of wat je bent, man of vrouw, oud of jong, zwart of blank, rijk of arm, hoogopgeleid of ongeletterd, behoudsgezind of vooruitstrevend – de parochie staat ook in dit opzicht open voor iedereen en is daarmee een vrijplaats voor *heterogeniteit en diversiteit*. Daarbij hebben we het helemaal niet over verheven morele idealen maar over de elementaire opdrachtsverklaring van de parochie:

terwijl alle andere gemeenschappen en verenigingen in de kerk aan hun leden bepaalde voorwaarden opleggen qua geslacht, leeftijd, opleiding of persoonlijke overtuiging, mag de parochie op geen enkele manier discrimineren.

Ten slotte mogen de gelovigen van de parochie verwachten dat ze al hetgene aanbiedt wat nodig is voor een christelijk leven, van de verkondiging van het Woord over de viering van het geloofsleven in de liturgie en de sacramenten, daden van zorg en solidariteit tot de charisma's en diensten die tot de opbouw van de gemeenschap bijdragen. Zo staat zij in voor de *totaliteit* van het christelijk leven vanaf het doopsel bij de geboorte tot aan de overgang naar het eeuwig leven bij de begrafenis.

Kortom, wat de parochie tot een sterk merk maakt is haar ware “katholiciteit” want ze is, met de woorden van Alphonse Borras, “de kerk voor allen en voor alles”: iedereen mag (en moet) er al het essentiële kunnen vinden voor zijn of haar christelijk leven”.¹⁷

2. Tekortkomingen: de parochie – kerk met een gelimiteerd aanbod voor een homogene kerngroep

Wie enigszins vertrouwd is met het Vlaamse parochielandschap vandaag zal waarschijnlijk onmiddellijk tegenwerpen dat de boven beschreven sterktes een ideaalbeeld schetsen dat niet strookt met de werkelijkheid. Het is inderdaad niet moeilijk om aan te tonen dat de genoemde troeven in de realiteit vaak in het tegendeel omslaan. Vreemd genoeg schiet de parochie juist op die velden tekort die van haar een sterk merk zouden moeten maken.

Zo wordt bijvoorbeeld het aspect dat de parochie een gegeven is dat aan de actieve inzet van de gelovigen voorafgaat en hen van de druk zou moeten bevrijden om telkens weer van nul te moeten beginnen, vaak als een historische last ervaren die gemeenschapsvorming eerder belemmert dan bevordert. Met de geleidelijke teloorgang van de volkskerkelijke structuren, lijkt de parochie alsmear meer op een paar schoenen dat te groot is geworden en geen houvast meer biedt. Als gelovigen immers omwille van hun slinkend aantal, een nalatende interesse of een verslappend engagement geen gebruik meer maken van de bestaande structuren, dan zijn deze structuren niet langer functioneel en degenereert de parochie tot een uitgehold skelet of erger nog tot een dwangbuis die mensen niet van zich af kunnen schudden. Parochies blijven dan bijvoorbeeld wanhopig proberen om hun aanbod aan onder andere catechese, initiatiesacramenten en ontmoetingsmomenten overeind te houden en moeten toch vaststellen dat ze nog weinig mensen bereiken. Wanneer de parochie vervolgens het besluit neemt om het aanbod te verminderen, dan komt een andere, boven vermelde troef in het geding: de parochie staat dan niet meer voor de totaliteit van praktijken die het hele christelijke leven omspannen. Ze is er niet meer “voor alles”, soms zelfs niet meer voor het essentiële omdat ze deze of gene parochiale dienst niet meer kan aanbieden: voor de eucharistieviering op zondag moeten de parochianen dan naar een andere parochie omdat er geen voorganger beschikbaar is of de kindercatechese wordt niet meer georganiseerd omdat er weinig of geen kinderen meer zijn.

Ook op het vlak van de toegankelijkheid en van de diversiteit kan de huidige parochie haar troeven vaak niet meer uitspelen. Zo mogen haar deuren weliswaar wagenwijd open staan maar als er niemand meer binnenkomt, wordt de open ruimte gauw een lege plek. In feite hebben vele parochies te kampen met het feit dat ze enkel nog een kleine kerngroep kunnen activeren die dikwijls vrij homogeen is en waar van diversiteit geen sprake meer kan zijn.

Starre en onaangepaste structuren, een slinkend ledental, afnemende capaciteiten, een sterk verminderd aanbod en het zich terugplooiën op een kleine, homogene kerngroep – dat zijn de voornaamste zwakke punten waar de parochie vandaag mee te kampen heeft en die haar klaarblijkelijk beletten om haar potentieel waar te maken. Als we gaan uitzoeken wat de dieperliggende oorzaken zijn voor dit onvermogen, stoten we al gauw op een reeks bedreigingen die ofwel door eigen toedoen ofwel van buitenaf het op zich sterke merk parochie ondergraven.

3. Bedreigingen: de parochie – ondergraven van binnenuit en uitgedaagd van buitenaf

Interne factoren die de parochie bedreigen, situeren zich voornamelijk op twee niveaus. Op structureel vlak moet hier verwezen worden naar een tekort aan gekwalificeerd pastoraal personeel dat (zeker in de Vlaamse kerk) een struikelsteen is om de potentiële capaciteiten van de parochie ten volle te ontplooiën. Daarbij gaat het niet enkel om het priestertekort; hetzelfde probleem doet zich voor wanneer er bijvoorbeeld geen bekwame leken gevonden kunnen worden om de catechese te verzorgen. Terwijl hier pragmatische oplossingen gevraagd zijn en in principe ook gevonden zouden kunnen worden, lijkt dat moeilijker met betrekking tot een tweede soort van bedreigingen die op het niveau van houding en ingesteldheid gesitueerd moeten worden. Wil men voorkomen dat de troeven van de parochie haar zwakke punten worden, moet men een beroep kunnen doen op een zekere sensibiliteit en kundigheid om – met Vaticanum II gesproken – de “tekenen van de tijd” te lezen. Maar juist hier loopt het vaak mis. Zo heerst er binnen heel wat parochies maar ook bij sommige diocesane beleidsmakers een behoudsgezinde mentaliteit waarbij er aan bepaalde overgeleverde structuren niet mag getoord worden. We zagen boven dat “traditie” een centraal referentiepunt voor de parochie is. Waar traditie echter overeind gehouden wordt puur omwille van de traditie zelf, wordt ze irrelevant voor het heden. Zo kan bijvoorbeeld gevraagd worden of de bestuurlijke schaalvergroting die – versterkt als gevolg van de conceptnota van de Vlaamse regering over de toekomst van de Vlaamse parochiekerk¹⁸ – vanuit de bisdommen wordt opgelegd, niet een manier is om de conventionele (macht)structuren ongewijzigd te laten door ze op een groter territorium toe te passen.¹⁹ Een ander voorbeeld waar een bepaalde mentaliteit belet dat de troeven van de parochie werkelijk vruchtbaar zijn in de huidige context, is de neiging van bijzonder actieve parochianen om een gesloten kerngroep te vormen die door een hoge graad aan betrokkenheid, inzet en vaak ook orthodoxie zodanig elitair wordt dat ze enkel voor een minderheid nog toegankelijk is. De parochie als vrijplaats voor diversiteit en laagdrempelige participatie slaat dan om in haar tegendeel.

Niet te overzien zijn uiteraard de factoren die de parochie van buitenaf bedreigen en die door haar moeilijk beïnvloed kunnen worden. We verwijzen hier naar enkele externe bedreigingen die alom gekend zijn en die we gedeeltelijk reeds zijn tegengekomen. Ten eerste is het een feit dat secularisering en detraditionalisering het aantal (praktiserende) gelovigen heeft doen slinken. De kerken lopen (bijna) leeg, traditionele religieuze praktijken verliezen hun betekenis, en de geloofscommunicatie van generatie op generatie verloopt veel moeizamer dan voorheen. De parochie wordt door deze ontwikkelingen in het hart getroffen want in het verleden was het juist de parochie die religieuze socialisatie en een omvattende christelijke geloofspraktijk kon waarborgen en stimuleren.

Over mobiliteit als kenmerk van de hedendaagse westerse maatschappij hadden we het al, evenzeer als over flexibiliteit en plasticiteit als constante eisen aan de laatmoderne mens. Ook daarvan is de klassieke parochie het slachtoffer, omdat ze nog altijd de logica van de systematisch ter plaatse praktiserende christen volgt. Een derde factor heeft te maken met de pluraliteit van sociale en culturele subsystemen en de verscheidenheid van overtuigingen en levensstijlen die vandaag naast elkaar bestaan. Ook de parochie zelf is niet meer een plek waar iedereen op dezelfde manier met het geloof bezig is. Tegen de nieuwe onoverzichtelijkheid wapenen sommige parochies zich door een kerngroep van gelijkgezinden met een sterk profiel en een zekere clubmentaliteit te vormen.

Een laatste factor die hier nog aangehaald kan worden, is het spirituele aanbod buiten de klassieke parochiale of traditionele kerkelijke structuren. Nieuwe religieuze bewegingen, evenementen als de wereldjongerendagen of Taizé-bijeenkomsten en in geringere mate ook een buitenkerkelijk spiritueel aanbod brengen een tot dusver ongekenne dynamiek op gang en kennen een toenemende populariteit. Voor zover ze niet structureel in de parochie verankerd kunnen worden, ontstaat er een concurrentie die het tot nog toe bestaande monopolie van de parochie op dit vlak onderuit haalt.

Er kan geen twijfel over bestaan dat de geschetste externe factoren het bestaan en de draagkracht van de parochie serieus in gevaar brengen. De cruciale vraag voor onze analyse is echter of deze bedreigingen al dan niet aan haar kern raken of anders gezegd haar in haar identiteit aantasten. We tonen hieronder aan dat dit voor het merendeel van de factoren niet het geval is. Integendeel, de maatschappelijke context houdt er mogelijk bepaalde opportuniteiten in die ervoor zouden kunnen zorgen dat de tekortkomingen weggewerkt worden en het sterke merk opnieuw duidelijker zichtbaar wordt.

4. Opportuniteiten en kansen: de parochie –naar een nieuwe toekomst?

Dat tradities in vraag gesteld en instellingen kritisch beoordeeld worden is een kenmerk van onze tijd. Positief bekeken wordt zo het bewustzijn aanscherpt dat instituties en tradities in wezen ambivalent zijn. We hebben al benadrukt dat de parochie theologisch gezien naar een vorm van christelijke gemeenschap verwijst die aan de pure menselijk constructie voorafgaat. Dat betekent echter niet dat de parochiale gemeenschap niet tegelijk ook steeds wordt gevormd door mensen die kunnen falen en dwalen. Kritiek op kerkelijk institutionele

structuren en op de manier waarop de parochie de voorgegevenheid van haar bestaan invult of anders gezegd met de traditie omgaat, zijn daarom niet enkel legitiem maar zelfs noodzakelijk. De lokale christelijke gemeenschap is niet enkel “voorgegeven”, ze blijft ook steeds een “opgave” en dat vergt een kritische ingesteldheid en de nodige competentie en sensibiliteit om de “tekenen van de tijd” te lezen, de “geesten te onderscheiden” en “het goede te behouden”.

Maar wat is in dit geval “het goede” en wat behoort tot de onopgeefbare kern van de parochiale gemeenschap? De huidige context dwingt ons ertoe om het antwoord scherp te stellen: het principe waar de parochie van leeft, is niet meer maar ook niet minder dan het geloof in God die mensen samenroept en bijeenbrengt in de plaatselijke gemeenschap om ter plekke en vervolgens weer verspreid in het dagelijkse leven gestalte te geven aan wat christenen het “Rijk Gods” noemen. Men zou dit de dieptedimensie van de parochie kunnen noemen omdat hier zichtbaar wordt hoe de lokale gemeenschap terug verwijst naar Gods droom van mensen die samen lokaal gestalte geven aan het kerk-zijn in functie van het grotere goddelijke visioen van vrede en gerechtigheid. Voor zover het telkens mensen zijn die dit primaire gegeven vertalen naar een specifieke context toe, zijn de structuren en handelingswijzen waarmee ze dit doen, enkel maar van secundair belang. Het “voorgegeven” karakter van Gods heil dienen we dan niet zozeer meer enkel te koppelen aan de bestuurs- en wijdingsmacht die aan de pastoor wordt toegewezen, maar kunnen we verbinden met de geloofsgemeenschap zelf die Gods heil laat oplichten. Het zoeken naar meer solidaire relaties en structuren, waar mensen elkaars welzijn vooropstellen en naar collegiale beleids-, overleg- en bestuursstructuren is daarom geen goedkope aanpassing aan de tijdsgeest maar een legitieme theologische aanbeveling vanuit de huidige context. Het is ook denkbaar dat binnen een parochie verschillende vormen van gemeenschappen ontstaan, waarbij mensen zich op elkaar betrokken voelen en de parochie de verbindingsfactor vormt tussen de diverse groepen. Op die manier zou duidelijk kunnen worden dat de parochie “door allen” gedragen wordt.

Mobiliteit is een ander kenmerk van de laatmoderne mens en samenleving dat aanleiding kan geven tot een herdenken van de wijze waarop mensen (kunnen) toebehoren tot de christelijke gemeenschap. Het ideaalbeeld van de regelmatig op dezelfde plaats praktiserende christen is veeleer het product van de overgeleverde parochiale controlemechanismen dan een noodzakelijk karaktertrek van de heilsgemeenschap. We zien dan ook dat meer en meer christenen een bepaalde parochie kiezen waar ze zich thuis voelen en waarin ze zich herkennen, ook al moeten ze daarvoor wel wat verplaatsing afleggen. Dit neemt echter niet weg dat mensen vandaag ook zelfstandig beslissen over hoe sterk zij al dan niet bij de plaatselijke of een andere gemeenschap betrokken willen zijn. Het Tweede Vaticaanse Concilie heeft erkend dat er gradaties zijn in het toebehoren tot de kerk.²⁰ Spijtig genoeg wordt dit principe nauwelijks toegepast op het leven van de parochie. Als echter toegankelijkheid en laagdrempeligheid tot haar essentiële eigenschappen behoren en de parochie dus “voor allen” wil zijn, dan heeft het weinig zin om te klagen over verschillen qua toegang tot en betrokkenheid bij de plaatselijke gemeenschap. Het is één zaak te betreuren dat de kerken op zondag leeglopen; een andere zaak is het daaruit af te leiden dat punctuele aanknopingspunten met de lokale gemeenschap via het doopsel van een kind, een

gespreksavond of de plaatselijke voedselbank waardeloos zouden zijn. Ook het feit dat sommige gelovigen intensief en actief aan het parochieleven deelnemen zou ertoe moeten aanzetten om andere manieren van engagement te aanvaarden en aan te moedigen in plaats van zich op te sluiten in de eigen kleine kring. Dit zou tevens een stimulans zijn om in een pluralistische samenleving werk te maken van een actief diversiteitsbeleid en de heterogeniteit van de gemeenschap opnieuw als een troef van de parochie naar voren te brengen. De parochie van de toekomst zal dus een gemeenschap “in verschillende kleuren” mogen en moeten zijn.

Een laatste uitdaging tekent zich af tegen de achtergrond van een groeiende interesse in spiritualiteit die zich vaak naast de klassieke kerkelijke gebedspraktijken of zelfs buiten de kerk manifesteert. De eigenlijke bedreiging voor de kerkelijke gemeenschap ligt er voor sommigen niet zozeer in dat hier een concurrent op het toneel verschijnt maar veeleer dat de lokale gemeenschap er niet in slaagt om op deze zoektocht in te spelen. Men kan daaruit terecht concluderen dat de lokale gemeenschap haar aanbod zou moeten opdrijven en zich sterker zou moeten profileren op het vlak van de spiritualiteit. Anderzijds is een God die mensen roept zoveel groter dan de zichtbare, lokale geloofsgemeenschappen waarin dit samenroepen van God uitgedrukt wordt. De parochie hoeft daarom ook niet krampachtig te proberen zich als de belangrijkste of zelfs enige speler op het domein van de spiritualiteit en zelfs van de gemeenschapsvorming te positioneren. In haar eigen spiritualiteit zou het “loslaten” een belangrijke rol moeten spelen. De omvattende controle die ze in het verleden uitoefende mag ze dan gerust opgeven en andere spiritualiteits- en gemeenschapsvormen naast zich toelaten. Zo paradoxaal het ook moge klinken: “kerk voor alles” zal de parochie ook zijn wanneer ze het monopolie op de geloofs- en gebedspraktijk niet meer opeist.

In sommige situaties zal de parochie erin slagen een netwerkverband te zijn, waarbinnen verschillende vormen van spiritualiteits- en gemeenschapsbeleving een plaats krijgen. In andere gevallen is een vorm van “loslaten van de krampachtige controle” juist een manier om authentiek parochie te zijn. Want als christenen geloven dat God mensen oproept om gemeenschap te vormen en daarbinnen Gods aanwezigheid te laten oplichten en te ervaren, dan moet de parochie erop toezien dat ze zelf een dergelijke gemeenschap wordt, zonder evenwel aanspraak te maken op exclusiviteit.

BESLUIT

We hebben een poging ondernomen om de balans op te maken van een eeuwenoude instelling die vandaag op zoek is naar haar toekomst. Het resultaat is misschien verbazingwekkend. Want de parochie staat er sterker voor dan men zou vermoeden als men kijkt naar de maatschappelijke context waarin de kerk vandaag is terecht gekomen en de interne moeilijkheden waar de lokale christelijke gemeenschap mee kampt. Onze analyse toont aan dat de gedetraditionaliseerde, pluralistische en mobiele maatschappij niet noodzakelijk een levensbedreigend gevaar voor de lokale christelijke gemeenschap hoeft te vormen. De laatmoderne uitdagingen kunnen een aanzet zijn voor parochies om hun kernidentiteit opnieuw te herontdekken en hun troeven beter uit te spelen: als gemeenschappen die open

staan voor een grote diversiteit van hun leden, die draaien op verschillende snelheden, die kritisch met de eigen traditie omgaan, die hun eigen rol weten te relativiseren en in dialoog gaan met mensen en groeperingen in de brede samenleving.

Is deze analyse te optimistisch? Misschien, maar we zullen het enkel te weten komen als we de uitdaging aannemen en bereid zijn de parochie te ontdoen van de historische ballast die ze nog altijd met zich mee draagt. De parochie heeft in ieder geval voldoende theologische fundamenteën om dit transformatieproces te ondergaan en te boven te komen.

¹ Cf. P. STASSEN & A. VAN DER HELM, *Parochie in beweging. Geloven in plaatselijke geloofsgemeenschappen*, Heeswijk, Abdij van Herne, 2010; D. BARNÉRIAS, *La paroisse en mouvement. L'apport des synodes diocésains français de 1983 à 2004*, Paris, Desclée de Brouwer, 2011.

² Cf. O. BOBINEAU, *Dieu change en paroisse. Une comparaison franco-allemande*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2005; zie ook D. HERVIEU-LEGER, *Catholicisme, la fin d'un monde*, Paris, Bayard, 2003; EAD., *La religion en mouvement: le pèlerin et le converti*, Paris, Flammarion, 2000; L. VOYÉ, *De fidèles soumis aux clients bricoleurs. Quel avenir pour la paroisse?*, in *Lumen Vitae* 59 (2004), 7-15.

³ Cf. J.G. HEALEY & J. HINTON, *Small Christian Communities Today. Capturing the New Moment*, Maryknoll, Orbis Books, 2005; C. HENNECKE & M. SAMSON-OHLENDORF, *Die Rückkehr der Verantwortung. Kleine christliche Gemeinschaften als Kirche der Kirche*, Würzburg, Echter, 2011.

⁴ *Memorandum von Theologieprofessoren und -professorinnen zur Krise der katholischen Kirche*, 4. Februar 2011, beschikbaar op <http://www.memorandum-freiheit.de/> (toegang 4 maart 2013). Voor de Nederlandstalige versie zie <http://rk-kerkplein.org/home/themas/kerkstructuren/memorandum-van-theologieprofessoren/?language=nl> (toegang 4 maart 2013).

⁵ Dit was het vervoltraject van het expertisenetwerk kerkopbouw dat van 2008-2010 onder het thema “Vitale kerkgemeenschappen ter plaatse. Reflecties over christelijke gemeenschap, lokaliteit en leiderschap” was samengekomen. Cf. A. DILLEN, T. KNIPEPS, P. DE MEY, D. POLLEFEYT, M. STEEN, *Vitale kerkgemeenschappen ter plaatse. Reflecties over christelijke gemeenschap, lokaliteit en leiderschap*, in *Collationes* 41 (2011), nr. 1, 5-29.

⁶ H. PAARHAMMER, Art. *Pfarrei I. Römisch-katholisch*, in *TRE*, vol. 26, Berlin-New York, W. De Gruyter, 1996, 337-347, p. 340.

⁷ Voor een historisch overzicht over de parochie zie o.a. A. HOUSSIAU, Art. *Paroisse*, in *Catholicisme – hier, aujourd'hui, demain*, vol.10, Paris, Éditions Letouzey et Ané, 1985, 671-687; H. PAARHAMMER, art. *Pfarrei I. Römisch-katholisch*. Voor de meest recente ontwikkelingen rond de parochie zie A. BORRAS, *De parochie, een instelling met een ijzeren gezondheid!*, in *Collationes* 41 (2011), 31-46. Zie ook de bijdrage van Dirk Claes in deze bundel.

⁸ “...un temps pour demeurer, un lieu pour vivre et une communauté vivante” – zo O. BOBINEAU, *La paroisse immortelle? Le pouvoir politique articulé au pouvoir du don*, in O. BOBINEAU, ALPHONSE BORRAS & LUCA BRESSAN, *Balayer la paroisse? Une institution catholique qui traverse le temps*, Paris, Desclée de Brouwer, 2010, 17-73, p. 22.

⁹ A. BORRAS, *Waarom Parochie? Oorsprong en zending van de parochiale gemeenschappen*, in *Collationes* 27 (1997), nr. 4, 367-378, p. 372.

¹⁰ Cf. O. BOBINEAU, *La paroisse immortelle?*, p. 21-31.

¹¹ Cf. CIC 1917, can. 216 § 1.

¹² Cf. CIC 1983, can. 515 § 1.

¹³ Cf. D. HERVIEU-LEGER, *La religion en mouvement*. Zie ook K. DE GROOT, *De uitdaging van fluïde vormen van kerkopbouw*, in *Collationes* 41 (2011), 47-57.

¹⁴ Cf. CIC 1983, can. 298.

¹⁵ Cf. L. VILLEMIN, *La paroisse, les diocèses et les nouveaux Mouvements*, in *Études* 405 (2006), nr. 12, 635-646.

¹⁶ A. BORRAS, *Waarom parochie?*, p. 373.

¹⁷ Ibid. 374.

¹⁸ Cf. *Nota van de Vlaamse Regering. Conceptnota over een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 19 oktober 2011; beschikbaar op <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2011-2012/g1300-1.pdf> (toegang 4 maart 2013).

¹⁹ Daarmee beweren we niet dat schaalvergroting geen mogelijke optie kan zijn om de toekomst van de parochie te vrijwaren. Zie daarvoor P. STASSEN & A. VAN DER HELM, *Parochie in beweging*. Zo kan bijvoorbeeld het creëren van grotere pastorale eenheden zinvol en geboden zijn wanneer anders de omvattende pastorale zorg van de plaatselijke kerk niet verzekerd kan worden.

²⁰ Cf. LG 14-15; UR 3.